

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1121>

Geliş Tarihi: 26.09.2017

Kabul Tarihi: 07.12.2017

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEN İSTEKLERİ VE İNGİLTERE (1945-1946)

Ufuk ERDEM*

Öz

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı boyunca savaş dışı kalmaya gayret etmiş, savaşın sonuna kadar ya da artık kazanan kaybeden belli olana kadar savaşa katılmamıştır. Savaşa katılması ise sadece barış görüşmelerinde masada yer almaya yönelik, sembolik nitelikte olmuştur. Bununla birlikte savaşın sonlarına doğru Sovyet Rusya tarihi emellerini gerçekleştirmek için hem Türkiye hem de müttefik olduğu devletlere (özellikle İngiltere ve ABD) baskı yapmaya başlamış, çeşitli konferanslarda Türkiye üzerindeki emellerini (Boğazlarda Sovyet askeri üssü kurulması) gerçekleştirmek için taraftar toplama gayreti içerisine girmiştir. Sovyet Rusya ayrıca -Türkiye'den resmi bir talepte bulunmasa da- Kars-Sovyet sınırında kendi lehine tadilat için çalışmalar yürütmüştür. Sovyet Rusya'nın bu istekleri Türkiye'de büyük bir tepkiye neden olmuş ancak Türkiye sorunu Batılı devletleri olaya müdahil ederek çözme yoluna gitmiştir. Nitekim Türkiye, Sovyet Rusya tarafından kendisine verilen notaların birer örneklerini İngiltere ve ABD'ye göndermiştir. İngiltere ve ABD savaşın ortalarında Sovyet Rusya'nın isteklerine makul yaklaşım müzakere edilebilir görmüştür. Ancak savaşın sonuna doğru müttefiklerin kendi içlerinde anlaşmazlıkları su yüzüne çıkmaya başlamış ve herkes kendi çıkarını gözetir konuma geçmiştir. Böylelikle Sovyet Rusya'nın yayılmacı istekleri en başta İngiltere ve ABD tarafından reddedilmiştir. İngiltere bu süreç içerisinde ABD ile birlikte hareket edip Türkiye tarafında bir politika yürütmüş, Türk devlet adamları da İngiltere ile sürekli olarak bilgi alışverişi içerisinde olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: *İkinci Dünya Savaşı, Türk-Sovyet ilişkileri, Boğazlar sorunu, Türk-Sovyet sınırı.*

* Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi Tarih Bölümü.

The Demands of Soviet Union from Turkey after the Second World War and England (1945-1946)

Abstract

Turkey made an effort to be noncombatant during the Second World War and also didn't crusade until the winner or loser became. Crusading of Turkey was just symbolic; it was only for sitting at the table during the peace talks. Moreover, the Soviet Russia started to pressurize both Turkey and other allied powers (especially England and the USA) to achieve its historical goals and went into the effort of attracting supporters for accomplishing their targets (establishing a Soviet military base at straits) about Turkey as well. Furthermore, much as the Soviet Russia didn't have an official request from Turkey, they carried out alteration works for border changes at the northeast of Turkey in its favor. These efforts of Russia caused a significant reaction in Turkey, but the government officials of Turkey preferred to solve this issue by inserting the western countries in the case. Turkey sent one apiece of copies of notes which were given by Russia to England and USA for this purpose. England and USA accepted the demands of Russia as negotiable in the midst of the war. But, disagreements arose between the allies and each party started to look out for oneself towards the end of the war. Thus, the expansionist demands of Russia were first denied by England and USA. During that period, England moved in concert with the USA by conducting a policy in favor of Turkey; Turkish diplomats were continuously in communication with England. Finally, Turkey has kept its territorial integrity with the support of west and then conducted foreign policies so as to be close to England and USA.

Keywords: *Second World War, Turk-Soviet relations, Straits question, Turk-Soviet border.*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya genelinde kalıcı bir barış tesis edilemediği gibi savaş sonrası mağlup olan devletlere dayatılan şartlar, ağır antlaşmalar mevcut kötü durumun daha da kötüye gitmesine neden olmuştu. Özellikle 1930'lardan itibaren Avrupa güçler dengesinde keskin değişiklikler yaşanmaya başlanmış, statükoyu korumaya çalışan devletler ile statükonun değişmesini isteyen devletler arasında siyasi, ekonomik ve askeri çekişmeler başlamıştı. Avrupa'daki bu geçici barış durumunun çatışmaya dönmesi İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur.¹ Savaş öncesinde Türkiye ise

¹ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010, s.779; İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri konusunda detaylı bilgi için bkz. Keith Eubank, *The Origins of*

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

Atatürk döneminden itibaren toprak bütünlüğünü güvence altına almak için bazı ittifak halkaları kurmaya ve siyasi anlaşmalar yapmaya çalışmıştır. Nitekim öncelikle Balkan devletleri -Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan, Macaristan, Arnavutluk- ile muhtelif tarihlerde sınır güvenliği, dostluk ve saldırmazlık konularını içeren ikili anlaşmalar yapmıştır.² Bu ikili anlaşmaların nihayetinde Balkanlardaki tehditlere karşı birlikte hareket etme kararı alan Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya devletleri Atina'da 9 Şubat 1934'te Balkan Antantı'nı imza etmiştir.³ Balkanlara ek olarak doğu sınırlarını korumaya yönelik de Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı imza edilmiştir.⁴ Bununla birlikte Türkiye'nin kurmuş olduğu bu paktlara bakıldığında çok güçlü devletler ile yapılmadığı görülmektedir. Bu durumun farkında olan Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmaya çalışmıştır. Bu çabalar sonuç vermiş ve 19 Ekim 1939'da Türkiye-İngiltere-Fransa arasında İttifak Antlaşması imzalanmıştır.⁵ Bu antlaşmaya göre Türkiye'nin bir Avrupa devletinin saldırısına uğraması durumunda İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardımda bulunacaktı. Avrupa'da çıkacak bir savaş Akdeniz'e yayılırsa Türkiye de İngiltere ve Fransa'ya yardımda bulunacaktı.⁶ İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte müttefikler bu anlaşmanın gereklerini yerine getirmesi için Türkiye'ye baskı yapmışlardır. Türkiye ise müttefiklerin söz verdiği silah taahhüdünü yerine getirene kadar savaşa girmeme konusunda direnmiştir. Türkiye'nin bu tavrı hem savaş içerisinde bazı konferanslarda hem de savaş sonrası yapılan görüşmelerde yalnız kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle özellikle Sovyetler

World War II, 3rd Edition, Harlan Davidson, Illinois 2004; R.A.C. Parker, *II. Dünya Savaşı*, (çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara 2009, s.9-29; George Bowen, *From Peace to War: The Origins of World War II 1919-1941*, Longman Paul Limited, Auckland 1996; İbrahim Artuç, *İkinci Dünya Savaşı I*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2003, s.9-27; Hans-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, (Çev. İbrahim Ulus), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s.1-8.

² Türkiye'nin 1923-1937 tarihleri arasında yapmış olduğu dostluk anlaşmalarının kronolojik sıralaması için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000, s.253-258.

³ Balkan Antantı'nın tam metni için bkz. *Resmî Gazete*, 12.03.1934, Sayı (S.): 2651; Balkan Antantı'nın tatbik edilmesine yönelik kanun için bkz. *Resmî Gazete*, 27.10.1934, S.2839.

⁴ Soysal, a.g.e., s.590-595.

⁵ 1939 yılındaki Türk-İngiliz ilişkileri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Sait Dilek, *1939 Yılı Türk-İngiliz Siyasal İlişkileri*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2013.

⁶ Soysal, a.g.e., s.599-617.

Birliği bu durumdan istifade ederek Boğazlar ile Türkiye'nin doğusundaki sınır (Kars-Ardahan) hattında kendi çıkarlarına yönelik yapılacak değişiklikleri müttefiklerine (İngiltere, ABD, Fransa) kabul ettirme çabası içerisinde girmiştir.

İkinci Dünya Savaşı ncesinde Türk-Rus İlişkilerine Genel Bir Bakış

Türkiye tarihinin son c yüz yıl içindeki döneminin siyasi, diplomatik ve askeri yönlerden en önemli kısmını Rusya ile olan ilişkiler teşkil etmektedir.⁷ çoğunluğu savaş halinde cereyan eden ilişkilerde özellikle XIX. ve XX. yüzyılda yaşanan Osmanlı-Rus mücadelesine bakıldığında genellikle iki devlet arasında Boğazlar konusu mücadele sahası olmuştur. Osmanlı Devleti Boğazlardaki hkimiyetini sürdürmek isterken, Rusya ise tarihsel bir görev saydığı sıcak denizlere ulaşmak çabasıyla Boğazların statüsünde diplomatik ve askerî yöntemler ile kendi çıkarları doğrultusunda değişiklikler yapmaya çalışmıştır.⁸ XIX. yüzyıl içerisinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1806-1812, 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 ve XX. yüzyılda 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı (Kafkasya Cephesi) gibi çeşitli mücadeleler gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra ise Rusya'da meydana gelen Bolşevik İhtilali ile ilişkiler yeni bir boyut kazanmıştır.⁹

Türk-Rus ilişkileri Milli Mücadele yıllarında ise genel olarak tarafların batı emperyalizmine karşı mücadele etmesi ve bu durum karşısında mecburi/zoraki bir yakınlaşmanın ortaya çıkması Şeklinde cereyan etmiştir. Türkiye'nin emperyalist devletler tarafından işgali ile Anadolu'da başlayan bağımsızlık mücadelesinde Bolşeviklerle ilişki kurmak en önemlisi de

⁷ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.1-316.

⁸ Yuluğ Tekin Kurat, "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 Sempozyumu*, TTK, Ankara 1999, s.139.

⁹ İhtilalden sonra Rusya'da "Derhal Bariş" sloganıyla iktidarı alan Bolşevikler, savaşan tüm ülkelere "ilhaksız-tazminatsız" bariş çağırısı yaptılar. İtilaf Devletleri'nden bir yanıt alamayan Bolşevikler İttifak Devletleri'ne yöneldiler ve Brest-Litovsk Barişı imza edildi. Bariş gerçek manada tam olarak uygulanmasa da iki yüzyıldan bu yana -1856 Paris Antlaşması hariç- Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı ilk masa başı galibiyeti, bir başka ifadeyle diplomatik zaferidir. Bu dönem ayrıca Türk-Sovyet ilişkilerinin başlangıcını teşkil etmesi bakımında ayrıca önemlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Selami Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, lke Kitapları, İstanbul, basım tarihi yok; A.N.Kurat, a.g.e., s.339-395.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

onlardan yardım ve siyasi destek almak alternatifsiz bir politika olarak görülmüştür.¹⁰

Erzurum Kongresi'nin hemen öncesinde Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Kâzım Karabekir Paşa arasında gerçekleşen görüşmede Bolşeviklerle temasın Kâzım Karabekir Paşa tarafından yürütülmesi kararlaştırılmıştır.¹¹ Ancak hem Rusya hem de Anadolu'da birçok farklı siyasi grubun bulunması taraflar arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde kurulamamasına ve kimin hangi sıfatla hareket ettiği anlaşılabilen temsil niteliğinde sorunlara neden olmuştur.¹² 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra ise temsil niteliğindeki sorunları ortadan kaldırmak amacıyla ilişkilere resmi bir boyut kazandırılmaya çalışılmıştır. Nitekim bu amaçla (aynı zamanda Sovyetler'le dostluk ve yardım antlaşması yapmak için) 11 Mayıs'ta Ankara'dan, Türkiye'nin ilk Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey başkanlığında yola çıkan heyet, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra 19 Temmuz'da Moskova'ya ulaşmıştır.¹³ Türk heyetinin Moskova'daki temaslarından sonra Sovyet Rusya Ankara'ya elçi ataması yapmıştı.¹⁴ İki taraf arasında kurulan bu diplomatik ilişkiler kısa sürede meyvesini vermiş ve 16

¹⁰ Yavuz Aslan, "Millî Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010*, Çev. ve Yay. İlyas Kamalov-İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.257.

¹¹ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.80; İbrahim Ethem Atnur, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, TTK, Ankara 2001, s. 335.

¹² Bolşeviklerle temasta bulunan farklı gruplar ve bu grupların faaliyetleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Emel Akal, *Millî Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2006.

¹³ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, TTK, Ankara 1995, s.132; Dışişleri Bakanı Bekir Bey'in başkanlık ettiği heyette Maliye Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Rize Milletvekili Osman (Özgen) Bey, heyet danışmanları olarak Dr. İbrahim Tali (Öngören) Bey ve Kurmay Albay Seyfi (Düzgören) Bey bulunmaktaydılar. Heyet ve temasları için bkz. A.M.Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Çev. Ataoğulları Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s.187-192.

¹⁴ 1920 Ekim ayı başlarında, bir Sovyet diplomatik heyeti Ankara'ya ulaşmış ve bu heyet yılsonunda Ankara Hükümeti nezdindeki tek temsilciliği de açmıştı. İlk yetkili temsilci Eliava, hastalığı nedeniyle Ankara'ya gelemediğinden onun diplomatik görevini Upmal Angarski yerine getirmiştir. 1921 sonunda da S.İ.Aralov Türkiye'nin yeni büyükelçisi olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şamsutdinov, a.g.e., s.201; Yavuz Aslan, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara 1997, s.301; Seman Aralov, *Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005, s.9, 19, 40.

Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu Antlaşma ile Rusya, Misak-ı Milli'yi tanıdığını, Türkiye'yi ilgilendiren ve Türkiye tarafından tanınmayan hiçbir anlaşmayı kabul etmeyeceğini açıklıyordu. Ayrıca iki taraf arasında sınır tespiti yapılmıştır (Kars ve Ardahan Türkiye'ye geçerken, Batum Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bırakılıyordu).¹⁵

Lozan Antlaşması'na Rusya taraf olmamakla beraber Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne müdahil olmuştu. Buna göre ticaret gemileri Boğazlardan geçiş serbestliğine sahip olacaklardı. Savaş zamanında; Türkiye tarafsız ise savaş gemileri barış zamanındaki haklara sahiptirler. Türkiye savaşan ise tarafsız devletlerin savaş gemileri düşmana yardım etmemek koşuluyla geçiş hakkına sahiptirler. Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının iki kıyısı ve kıyıdan itibaren 15-20 km.'lik alan askersizleştirilecek ve bu bölgede hiçbir askeri donanım veya üs bulunmayacaktı. İstanbul ve çevresinde 12.000'den fazla askeri kuvvet bulunmayacaktı. Antlaşmanın öngördüğü düzene uyulma durumunu başkanının Türk olduğu bir komisyon denetleyecekti.¹⁶ Rusya bu sözleşmeyi 14 Ağustos 1923'de Roma'da imzaladı ama meşru haklarını ihlal ettiği ve Karadeniz ülkeleri için barış ve güvenliği sağlamadığı gerekçesiyle sözleşmeyi tasdik etmedi. Sovyet Rusya Boğazlar rejiminin sadece Karadeniz kıyısı olan ülkeler tarafından belirlenmesi taraftarıydı.¹⁷ Ancak yine de dünya genelindeki mevcut siyasi durum dolayısıyla Sovyet Rusya bu konuda diret(e)memiştir. Lozan Antlaşması'nın imza sürecinde Türk-Rus ilişkilerinde genel bir yakınlık devam etmekle beraber tam bir itimat havasının olduğunu söylemek mümkün değildi.¹⁸

Lozan Antlaşması sonrasında Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerinde en önemli gelişme 17 Aralık 1925 tarihli "Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması"dır.¹⁹ Antlaşmaya göre taraflardan birine farklı bir devlet ya da birkaç devlet birlikte askeri harekâta bulunduğu, öteki taraf tarafsızlığını

¹⁵ *Türkiye-Rusya Muahedenâmesi*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1339; Sosyal, a.g.e., s.27-38; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, TTK, Ankara 2010, s.68-69; Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000, s.301-306.

¹⁶ Şarika Gedikli Berber, "Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt (C):14, No:2, s.623-625; Soysal, a.g.e., s.148-149.

¹⁷ Boğazlardaki statü sorununa ilişkin olarak Sovyet politikası konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Şamsutdinov, a.g.e., 317-327.

¹⁸ Gürün, a.g.e., s.100.

¹⁹ Salim Gökçen, "Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişimi 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.3, Güz 2007, s.123.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

sürdürmeyi yükümlenmekteydi. Taraflardan her biri, ötekine karşı her türlü saldırıdan kaçınacaktı. Antlaşmanın üçüncü maddesine göre geçerlilik süresinin üç yıl olduğu ve bu müddetin bitiminden 6 ay önce taraflar fesih durumu bildirmezse anlaşmanın 1 yıl için otomatik uzayacağı belirtilmekteydi. Bu antlaşma Sovyet Rusya'nın uluslararası diplomasi alanına kazandırdığı yeni bir tipti²⁰ ve Rusya Türk-Sovyet dostluğunun 20 yıl daha uyum içerisinde sürmesini sağlamıştı.

Lozan Antlaşması'yla kurulan Boğazlar Komisyonu hâlihazırda Türkiye'nin hükümlerlik haklarını kısıtlamaktaydı. Bu durum 1936 yılında imza edilen Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi ile düzeltilecek böylelikle Türkiye kendi güvenliğini sağladığı gibi daha önce kurulan Boğazlar Komisyonu da kaldırılacaktı.²¹ Bununla birlikte Montrö Boğazlar Sözleşmesi süreci Türk-Rus ilişkileri açısından arada soğuk rüzgârların esmesine neden olmuştur. Özellikle Rusların Çarlık Rusya'dan kalma istekleri ortaya koymasıyla Türkiye Batı'dan gelen işbirliği taleplerine yönelecek ve ilişkiler daha da soğumaya başlayacaktı.²² Diğer taraftan İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde Türkiye'nin Batı ile işbirliği yapmasıyla taraflar arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştı. Ruslar, Ağustos 1939'da Nazi-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nı imza ederken,²³ Türkler de Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız ittifakını imza etmişti.²⁴ Türkiye'nin böyle bir ittifak anlaşması ile yüzünü tamamen Batı'ya dönmesinden Sovyet Rusya rahatsız olmuştu.

²⁰ Saime Yüceer, "Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu", *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010*, Çev. ve Yay. İlyas Kamalov-İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.86.

²¹ Montreux Boğazlar Sözleşmesi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. *Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları: 1935-1939*, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973; Seha L. Meray-Osman Olcay, *Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1976.

²² Gürün, a.g.e., s.168-169; Boğazlar Meselesi konusunda Türkiye ve Sovyet Rusya arasında yaşananlara genel bir bakış için bkz. Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

²³ Harold C. Deutsch, "Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi Sovyet Münasebetleri", (Çev. Fahir H. Armaoğlu), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.9, S.2, 1954, s.350-351.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Figen Atabey, *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014; Rıfki Salim Burçak, "İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, 1949, s.347-374.

Türkiye'nin 1939 yılında dâhil olduğu ittifakla hedeflediği sadece sınırlarını korumak değil olası bir dış tehdide karşı güçlü müttefikler ile birlikte hareket etme düşüncesini içermekteydi. Bununla birlikte Almanya'nın yayılmacı bir politika izlemesinden dolayı savaş öncesinde hem İngiltere hem de Rusya Türkiye'yi kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır.²⁵ Türkiye'ye yönelik baskılar savaş boyunca da devam etmiştir. Ancak Türkiye ise bu süreçte *denge siyaseti* takip edip devletler arasındaki anlaşmazlıklardan ve çıkar çatışmalarından istifade ederek savaş dışı kalmayı tercih etmiştir.²⁶ Bununla savaş süresince Türkiye'nin takip etmiş olduğu savaş dışı kalma politikası Sovyet Rusya'yı rahatsız etmiş ve Sovyetler'in Türkiye'ye karşı düşmanca bir politika sergilemesine neden olmuştur. Düşmanlık halini alan bu tutum Sovyetler'in 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması'nı 1945'de feshetmesine neden olmuş; Boğazlardan ve Türkiye'nin doğu bölgelerinden toprak istemesiyle ise zirveye ulaşmıştır.

Sovyet Rusya'nın Türkiye'den Talepleri, Yalta Konferansı ve Taraflar Arasında Gerginlik

İkinci Dünya Savaşı öncesinde (Eylül-1939) Türkiye ile Rusya arasında bir yardım paktının imzalanması gündeme gelmiş ancak Rusya'nın Boğazlar üzerinde ileri sürmüş olduğu iddialar dolayısıyla bu pakt imzalanamamıştır.²⁷ Sovyetler'in Türkiye'den istekleri Türkiye'nin Sovyetler'e karşı güvensizlik üzerine kurulu politika yürütmesine neden olmuştur.²⁸

²⁵ Ömer Osman Umar, "İkinci Dünya Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XX, S.59, Temmuz 2004, s.381-393.

²⁶ 4-11 Şubat 1945 tarihlerinde toplanan Yalta Konferansı'nda ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya, Mart ayına kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmeyen devletlerin Birleşmiş Milletler üyesi olamayacaklarına dair bir karar almışlardı. Bu durum neticesinde Türkiye'nin müttefiklerinin yanında olduğunu göstermesi bakımından Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi bir dış politika gereği olarak görülmeye başlanmıştır. Nihayetinde olağanüstü birleşim ile toplanan TBMM toplantıya katılan 401 (katılmayan 54) üyenin tamamının onaylaması ile Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 15, Seçim Dönemi: VII, Toplantı Yılı:2, Olağanüstü İnikat, 23.02.1945, s.126-135; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.271-274.

²⁷ Sovyet Rusya bu dönemde Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerine Boğazların kapalı olması gerektiği görüşündeydi. Türkiye ise Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni harfiyen uygulama taraftarıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfık Salim Burçak, "İkinci Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.II, S.1, 193-196.

²⁸ Uçarol, a.g.e., s.816-820.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

Almanya'nın Balkanları istila edip 22 Haziran 1941'de Rusya'ya savaş açmasıyla Rusya, Batılılar ile işbirliğine yöneldi. Temmuz 1941'de Moskova'da *Ortak Hareket Antlaşması* imzalandı. 13 Ağustos'ta İngiltere ve Rusya, Türkiye'ye ortak bir nota verdiler. Buna göre taraflar Türkiye'nin toprak bütünlüğüne riayet edeceklerini bildiriyorlardı. Böylelikle Rusya Boğazlarda revizyon isteğinden vazgeçip Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ne uyacağını deklare etmişti.²⁹ Bu notayla Türkiye ile Rusya arasında savaş öncesi gerilen ilişkilerde yumuşama sağlanmıştır. Diğer taraftan Türkiye, Almanya ile de 18 Haziran 1941'de 10 yıl geçerli olacak Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imza etmişti.³⁰ Böylelikle Türkiye hem Alman hem de Rus tehlikesine karşı sınırlarını güvende tutmaya çalışmıştır.

Almanların Ruslara karşı girişmiş oldukları mücadeleyi 1943'de kaybetmeleriyle³¹ birlikte Türk-Rus ilişkileri de yeni bir devreye girmiştir. Özellikle Sovyet Rusya'da Türkiye'nin savaş dışı kalma politikaları yüksek sesle tenkit edilmeye başlanmış ve geçmişte istenen değişiklik istekleri yeniden gündeme getirilmiştir.³² Savaşı Mihver Devletlerinin (Almanya, İtalya, Japonya) Müttefik Devletlere (İngiltere, SSCB, Fransa, ABD) karşı kaybedeceği anlaşılınca 4 Şubat 1945'te Yalta'da savaş sonrası durumu görüşmek üzere Roosevelt, Churchill ve Stalin bir araya gelmiştir.³³ Artık büyük devletler arasındaki ittifakta da sona gelinmiş, rekabet ve mücadele devresi başlamıştır.³⁴ Stalin, bu konferansta Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin eskimiş olduğunu, savaşı kaybeden Japonya ile Sovyet Rusya'nın Boğazlarda aynı hakka sahip olmasının kabul edilemez olduğunu ifade ederek, mevcut durumun değişmesi gerektiğini belirtmiştir.³⁵ Roosevelt, Stalin'e hak verip Rusların sıcak denizlere rahatça çıkmayı istemesini mantıklı

²⁹ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, 12. Baskı, İstanbul, basım tarihi yok, s.371-375, 377-379; Burçak, "İkinci Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi", s.197-198.

³⁰ Ramazan Çalık, "Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)", *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.816-818.

³¹ İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Rusya ve Almanya arasında cereyan eden muharebeler için bkz. Rudolf Hofmann-Walter Görlitz, *İkinci Dünya Savaşı'nın Kesin Sonuçlu Muharebelerinden Moskova ve Stalingrad Muharebeleri*, çev. İbrahim Ulus, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

³² Burçak, "İkinci Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi", s.198.

³³ Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015, s.257-258.

³⁴ Armaoğlu, *20. Yüzyıl...*, s.399-402; Uçarol, a.g.e., s.806-808.

³⁵ Ömer Erden, "II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.34, s.259.

bulmaktayken, Churchill, söylenenleri kabul etmekle beraber Türkiye'nin toprak bütünlüğünün mutlak surette garanti edilmesi gerektiğini söylemiştir. Nihayetinde meselenin Londra'ya yapılacak olan dışişleri bakanları toplantısında ele alınması ve Türkiye'ye de uygun bir zamanda durumun bildirilmesi kararı alınmıştır.³⁶ Yalta Konferansı'ndan yaklaşık bir buçuk ay sonra Sovyetler Birliği, Türkiye ile 1925 yılında imza edilen Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın yeni şartlara uyum sağlamadığını bildirecek yenilenmeyeceğini deklare etmiştir.³⁷ Bununla yetinmeyen Sovyetler Birliği, 7 Haziran 1945'te Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri V.Molotov aracılığıyla, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Moskova'nın şu isteklerini sundu: Boğazların ortak denetimi, İstanbul Boğazı ve Çanakkale'de Sovyetler'e üs verilmesi, Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne iade edilmesi.³⁸

Sovyetler'in bu istekleri Türk basınının da ana gündemi olmuştu.³⁹ Bununla birlikte basının genel tutumunda Sovyetleri hedef alan bir saldırganlık görülmediği gibi yorum yapmaktan kaçınılmış ve yabancı kaynaklar referans gösterilmiştir.

Postdam Konferansı ve Sovyet İsteklerinin Yeniden Gündeme Gelmesi

Yalta Konferansı'nda Boğazlar meselesinin Londra'da yapılacak dışişleri bakanları toplantısında ele alınması görüşülmüşse de bu toplantıda Boğazlar konusu gündeme getirilmemiştir. Boğazlar meselesi Almanya'nın savaştan çekilmesiyle Avrupa'da birçok sorunun çözümüne ilişkin olarak toplanan başka bir konferans olan Postdam'da yeniden gündeme gelmiştir. 17 Temmuz-

³⁶ Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983, s.137-138.

³⁷ "Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Muahedesi Uzatılmıyor", *Akşam*, 22 Mart 1945, No: 9491; *Tanin*, 22 Mart 1945, S. 4454.

³⁸ Cemil Hasanlı, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953*, çev. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011, s.140.

³⁹ "Sovyet İstekleri", *Akşam*, 29 Haziran 1945, No: 9590; "Boğazlar Meselesi", *Akşam*, 30 Haziran 1945, No: 9591; "Avrupa'nın En Nazik Meselesi", *Akşam*, 1 Temmuz 1945, No: 9592; "Rus İsteklerine Dair İngiliz Yorumları", *Akşam*, 2 Temmuz 1945, No: 9593; "Sovyet Taleplerinin Akisleri", *Cumhuriyet*, 28 Haziran 1945; "Sovyet Talepleri", *Cumhuriyet*, 1 Temmuz 1945; "Son Sovyet Teklifleri Etrafında", *Ulus*, 29 Haziran 1945, "Boğazlar Statüsü", *Ulus*, 30 Haziran 1945; "Boğazları Müdafaa", *Vakit*, 29 Haziran 1945; "Rus Sulh Taarruzu", *Vakit*, 30 Haziran 1945; "Türkiye-Rusya", *Vakit*, 1 Temmuz 1945; "Sovyet Talepleri", *Tanin*, 29 Haziran 1945, S.4454; "Sovyet İsteklerinin Uyandırdığı Akisler", *Tanin*, 30 Haziran 1945, S.4455; "Türkiye-Sovyet Münasebetleri", *Tanin*, 1 Temmuz 1945.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınındaki Postdam'da yapılan konferansta Roosevelt öldüğü için (12 Nisan 1945) ABD'yi Harry Truman, İngiltere'yi başlangıçta Churchill sonradan Clement Attle (İngiltere'de yapılan seçimde Churchill'in Muhafazakâr Partisi, İşçi Partisine seçimi kaybetmişti), Sovyetleri ise Stalin temsil etmişti. Postdam'da dünya genelini ilgilendiren pek çok sorunun çözülmesine dair görüşmeler yapıldığı gibi Boğazlar konusu Stalin tarafından konferans gündemine getirilmiştir. Stalin, Türkiye'nin zayıf olması nedeniyle Boğazlardan geçişi tam olarak garanti edemeyeceği, bu sebeple Boğazların Sovyet Rusya ile Türkiye'nin ortak kontrolü altında olması gerektiğini ifade ediyordu. Kısacası Boğazlardan üs talebinde bulunuyordu. ABD ve İngiltere ise Boğazlardan tam geçiş serbestisine taraftardılar ve Sovyetlerin üs isteğini kabul etmediler. Bununla birlikte mesele hakkında bir karar alınmayıp, her devletin kendi görüşünü Türkiye'ye bildirmesi konusunda uzlaşılmıştır.⁴⁰ Konu hakkında bir nota ile görüşlerini Türkiye'ye ilk bildiren ABD oldu. ABD henüz resmi bir görüş beyan etmeden önce Türk basınında ABD'nin Sovyetlerin üs talebini kabul etmeyeceği ve Boğazların askerî amaçla kullanımı konusundaki yetkinin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine verilmesini teklif edeceği yazıyordu.⁴¹ Bu haberden bir gün sonra, 2 Kasım 1945'te, ABD görüşlerini Türkiye'ye bildirdi. Buna göre; a- Boğazlar her zaman ve bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulundurulmalıdır, b- Karadeniz'e kıyısı olan bütün devletlerin savaş gemilerine Boğazlardan transit geçme hakkı verilmelidir, c- Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan geçmeyecektir. Ancak, barış zamanında yapılacak anlaşmalara göre Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin muvafakatiyle sınırlı tonaja sahip savaş gemileri müstesna tutulabilecekti, d- Yeni sözleşmede, Japonya'nın çıkarılması ve "Milletler Cemiyeti" yerine "Birleşmiş Milletler" ibaresi konulacaktı.⁴² ABD'nin bu notası Sovyetleri tatmin etmemiş ve Sovyetler bu notayı kesin bir dille reddetmiştir.⁴³ ABD'nin bu notasından sonra gözler İngiltere'ye çevrilmiştir. 21 Kasım 1945'de İngiltere'de ABD

⁴⁰ Armaoğlu, 20. Yüzyıl..., s.403-405; Uçarol, a.g.e., s.812-814.

⁴¹ *Akşam*, 1 Kasım 1945, No: 713.

⁴² Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK, Ankara 1991, s.141-412; Burçak, "İkinci Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi", s.201.

⁴³ Sabit Dokuyan, "İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl.9, S.18, Güz 2013, s.124.

görüşlerine benzer bir nota vermiştir.⁴⁴ ABD ve İngiltere'nin Boğazlar konusunda almış olduğu tavır Rusya'nın hoşuna gitmemiştir. Nihayetinde zaferin yaklaşmasıyla birlikte sadece Boğazlar meselesinde değil pek çok konuda müttefikler arasında derinleşen görüş ayrılıkları daha belirgin olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Sovyetler Birliği ile Türkiye Arasında Sınır Harbi (Psikolojik Savaş) ve İngiltere'nin Türkiye'ye Desteği

Sovyetler Birliği bir taraftan müttefikleriyle müzakereler yaparak Boğazlar üzerindeki emellerini gerçekleştirme girişiminde bulunurken diğer taraftan da Türkiye'nin kuzey doğu bölgesinde bir takım sınır değişikliklerine yönelik raporlar hazırlattırıyordu. Hatta bu raporlarda isteklerin zaman zaman çatıştığını dahi görmek mümkündür. Örneğin bahse konu raporlardan birisi Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri G. Kiknadze tarafından 23 Ağustos Sovyetler Birliği Bakanlar Şura Yardımcısı Lavrenti Beria'ya sunulmuştur. Rapor şöyleydi: “13 Ekim 1921[Kars Antlaşması] neticesinde genç ve zor durumda olan Sovyet Cumhuriyetleri Türkiye'nin taleplerini mecburen kabul etmiştir. Batum Okruku'nun güney bölgesi, Artvin, Ardahan ve Oltu Okruklarının tamamı Gürcistan'dan ayrılmış, Türkiye'ye terk edilmiştir. Sovyetlerin Almanya'ya karşı yaptığı Vatan Mücadelesi [İkinci Dünya Savaşı] sırasında Türkiye 13 Ekim 1921 tarihli Antlaşmanın esaslarını bozmuş ve Sovyetler Birliği'ne karşı ikiyüzlü davranmıştır. Türkiye kendi topraklarında Sovyet karşıtı Pantürkistler teşkilatını kurmuştur. Bu teşkilat tamamen Alman ajanlarından oluşmaktaydı. Hedefi ise Büyük Türkiye'yi kurmak ve Sovyetler Birliği'nden Kırım, Kafkasya ve Sovyetlerin diğer bölgelerini koparmaktı. Türkiye tarafından tek taraflı olarak yukarıda bahsedilen sözleşmelerin yükümlülüklerini devam ettirmemek bu sözleşmelerin feshedilmesine neden olabilir. Buna binaen eskiden Güney Kafkas Cumhuriyetlerine ait olan topraklar geri alınabilir. Tarafımızdan Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığına, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine Batum Okruku'nun güney bölgesi, Artvin, Ardahan ve Oltu Okruklarının tamamının Gürcistan'a ait olduğunu ispat eden tarihsel ve etnografik

⁴⁴ “İngiltere de Boğazlar konusunda görüşünü açıklayıp hükümetimize bir nota verdi. İngiliz görüşü de Amerikan görüşünden farklı değildir ve Boğazlarda başka devletlere üs verilmesine gerek olmadığı ifade ediliyordu”. *Akşam*, 24 Kasım 1945, No: 9733; Bahse konu notalarla ilgili yabancı basında çıkan haberlerin bir derlemesi için bkz. *Ayın Tarihi*, Sayı: 144, 1-30 Kasım 1945, s.70-77.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

ayrıntıları anlatan rapor sunulmuştur. Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri Kavtaradze de Sovyetler Birliği tarafından talep edilen raporunu Sovyetler Birliği Dışişleri Komiserliğine sunmuş, Kavtaradze imzalı raporunu Molotov'a göndermiştir. Kavtaradze'ye göre Türkiye Sovyetler Birliğine 26 bin m² toprağı iade edecekti. Buradan 20.500 m² Ermenistan'a, 5.500 m² Gürcistan'a verilecekti. Kavtaradze'nin raporuna göre Ardahan ve Oltu, Ermenistan'a verilecekti. Ancak Oltu ve Ardahan'ın Gürcistan'a bağlanması gerekir. Bu toprakların 12 bin 760 m²'si Gürcistan'a, 13.190 m²'si ise Ermenistan'a iade edilmelidir. Ermenistan'a iade edilecek topraklar; Eski Kars, Kağızman Okrukları ve Erivan Guberniyası'nın Sürmeli bölgesidir. Bu alanlar 1921'de Türkiye'ye bağlanmıştır.”⁴⁵ Raporda dikkat çekici nokta, Sovyet Rusya yöneticilerinin Türkiye'nin kuzeydoğusu için rapor hazırlanması talimatı vermeleri ve raporları hazırlayan Ermeni ya da Gürcü devlet adamlarının ise olası bir değişiklikte daha fazla toprak kazanımı için çeşitli iddiaları ileri sürmeleridir.

Sovyetler Birliği'nin son dönemde Türkiye aleyhinde takınmış olduğu düşmanca tavır üzerine TBMM'de Dışişleri Bakanlığı Bütçesi görüşmelerinde (20 Aralık 1945) söz alan İstanbul Milletvekili Kâzım Karabekir bölgenin tarihçesi ve önemi hakkında uzun bir konuşma yapmıştır. Rus iddialarına tarihi gerekçelerle cevap veren Karabekir; “Boğazlar; milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şunu da bilmelidir ki; Kars yaylası da milli bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz.” demiştir. Ayrıca milletin bu konudaki azim ve kararı konusunda “eğer Ruslar bizden yer istemekte ısrar ederlerse hiç şüphe yoktur ki dövüşeceğiz; fakat istikbal bize olduğu kadar kendileri için de karanlık olur. Cihan yıkılıncaya kadar ve tek bir Türk kalıncaya kadar varımızı, yoğunumuzu ortaya koyarak uğraşacağız”⁴⁶

⁴⁵ Gürcistan İçişleri Bakanlığı Arşivi (II), Fon: 14, Fihrist: 19, Dosya: 209, Yaprak: 49-51'den aktaran Vakhtang Guruli-Levan Cikia, *Tao-Klarceti, Lazeti da Pereidani Sabçota Kavşiris Politikuri Khelmdzgvanelobis Gegmebşi, Dokumentebi da Masacebi (1944-1951)*, Tiflis 2012, s.65-68. Türkçesi: S.S.C.B Yöneticileri Planlarında Tao-Klarceti (Artvin, Oltu, Ardahan bölgesi), Lazistan ve Fereydan (İran tarafı), Belgeler ve Malzemeler (1944-1951). Bu rapor ile hemen hemen aynı içeriğe sahip başka bir raporda yine Kiknadze tarafından 4 Eylül 1945'te Molotov'a gönderilmiştir, Guruli-Cikia, a.g.e., s.69-73.

⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem: VII, C.20, 15. Birleşim, 20.12.1945, s.256-259; Akşam, 21 Aralık 1945, No: 9760.

demidir.⁴⁷ Kazım Karabekir'in bu açıklamaları yaptığı günlerde Rus basınında Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliğine verilmesi gerektiğine dair yazılar yayınlanmaya başlamıştır.⁴⁸ Rus gazetelerinde çıkan bu haberler Türkiye'de büyük bir infial uyandırmış ve ülke genelinde Rusya'ya karşı çeşitli protesto gösterileri yapılmış, Gürcü bilim adamlarının iddialarına tarihi cevaplar verilmeye çalışılmıştır.⁴⁹

Gürcü bilim adamlarının iddialarıyla birlikte Türk-Rus ilişkilerindeki gerginlik had safhaya ulaşmış ve Türk yetkililer bir taraftan soğukkanlılıklarını korurken diğer taraftan da uluslararası camiadan -büyük oranda İngiltere'den- destek almaya çalışmışlardır. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Maurice Peterson'da yaşanan gelişmeleri anbean İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'e aktardığı gibi olayları yorumlamayı da ihmal etmemiştir. Peterson 28 Aralık 1945 tarihinde Bevin'e gönderdiği yazı da şöyle diyordu: “Başlangıçta tüm tarihsel ve etnografik mantık sınırları aşan Gürcü profesörlerin iddiaları Ruslar tarafından dahi düşünülmecek kadar fantastik boyuttaydı, ancak Sovyet basını Türklerin her bakımdan kendilerine meydan okuduğuna kamuoyunu ikna etti. Olay bu şekilde kabul gördü.” Dönemin basınından haber örneklerini⁵⁰ de İngiltere'ye gönderen Peterson,

⁴⁷ Kazım Karabekir'in yaptığı bu konuşma İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Maurice Peterson tarafından İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'e rapor edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. *The National Archives (TNA)*, Foreign Office, 371/59239, M. Peterson'dan, Mr. Bevin'e, 5 Ocak 1946. Yazının bir örneği de İngiltere'nin Moskova Büyükelçiliğine gönderilmiştir.

⁴⁸ 20 Aralık 1945 tarihinde Gürcü bilim adamları Djanaşia ve Berdzennişvili bir takım tarihi gerekçelerle! Türkiye'den Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Giresun'un Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu iddialar Sovyet hükümetinin resmi yayın organı kabul edilebilecek olan Pravda gazetesinde yayınlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çağatay Benhür, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*, basılmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008, s.462-463.

⁴⁹ Basında çıkan bazı protesto örnekleri için bkz. *Akşam*, 27 Aralık 1945, No: 9766; *Akşam*, 30 Aralık 1945, No: 9769; *Akşam*, 1 Ocak 1946, No: 9771; *Akşam* 4 Ocak 1946, No: 9774; *Vakit*, 27 Aralık 1945, S.10032; *Vakit*, 28 Aralık 1945, S.10033; *Vakit*, 29 Aralık 1945, S.10034; *Vakit*, 30 Aralık 1945, S.10035; *Vakit*, 31 Aralık 1945, S.10036; *Ulus*, 27 Aralık 1945; *Ulus*, 29 Aralık 1945; *Ulus*, 30 Aralık 1945.

⁵⁰ Maurice Peterson, Dışişleri Bakanlığına gönderdiği belgede *Yeni Sabah*, *Tanin*, *Tasvir*, *Vatan* gibi gazetelerden örnekler vermiştir. Peterson, özellikle Hüseyin Cahit Yalçın'ın sert yazılarına, Moskova güdümündeki bir köleliğin asla kabul edilmeyeceğine ve Ahmet Emin Yalman'ın önlem alınmazsa Rusya'nın tavırları dolayısıyla üçüncü dünya savaşı çıkabileceği yönündeki görüşlerine dikkat çekmiştir. Ayrıca Peterson, İngilizlerin yaşanan gelişmeler karşısında neden hala seslerini çıkarmadıklarının anlaşılmadığı eleştirisinin de basında yer aldığını belirtmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

Türkiye'nin bir santimetre toprağı için ateşe atılmaya hazır olduğunu ve bu konuda kamuoyunun blöf yapmadığını ifade etmiştir.⁵¹

Rus basınında çıkan haberlerden kısa bir süre sonra, 31 Aralık 1945'te Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi Cevat Açıkalın, İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin ile Londra'da görüşmüştür. Bevin, Rus iddiaları ile ilgili olarak kendilerine resmi bir bilgi ulaşmadığını ifade ederek, Stalin ile yaptığı son görüşmede Türkiye ile İngiltere arasındaki savaş öncesinde kurulan ittifakın hayati öneme sahip olduğunu söylemiştir. Stalin de Bevin'e Türkiye ile bir savaş durumu olması ihtimalinin düşünülmesini dahi saçma bulduğunu dile getirmiştir. Bevin bu görüşmeyi Açıkalın'a anlatarak onun rahat olmasını ve Türkiye'nin sükunetini korumasını tavsiye etmiştir. Onun bu tavsiyelerine karşılık Açıkalın, Türkiye'nin kendisini güvende hissedene kadar seferberlik emrini kaldırmayacağını ancak sükunetli bir politika takip edileceğini söylemiştir.⁵² Bu belgenin yorumlanmış bir hali 1 Ocak 1946'da Dominion Office'den,⁵³ çok gizli ibareli bir kayıtle Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'ya gönderilmişti. Bu kayıtle Türk hükümetinin İran üzerindeki Sovyet politikası nedeniyle seferberliği (İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla Türkiye genelinde kısmî seferberlik ilan edilmişti) kaldırmayı düşünmediği ve Türkiye'nin batı ve doğu sınırlarında Sovyet orduları tarafından açıkça tehdit edildiği yazılmıştır. Ayrıca Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne karşı ödün vermesi Türkiye'nin, İngiliz politikalarından ziyade Sovyet yörüngesine geçişi anlamına gelebileceği ifade edilmiştir. Buna karşın Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin mümkün olduğunca yakın ve güvene dayalı olması gerektiği üzerinde duruluyordu. Ancak yine de Türkiye'nin genel çıkarları konusunda İngilizlerin sessiz kalmasından Türk kamuoyu ve siyasetçilerinin rahatsızlık duyduğu belirtilmiştir. Bu anlamda olası bir Sovyet saldırısı karşısında İngiltere'nin askeri desteğine Türkiye'nin güvenmediği

⁵¹ TNA, FO, 371/59239, Maurice Peterson'dan Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'e, 28 Aralık 1945.

⁵² TNA, FO, 371/59239, Mr. Bevin'den, [Ankara Büyükelçisi] Sir. M. Peterson'a, 31 Aralık 1945.

⁵³ Dominyon: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra genellikle Avrupalı göçmenlerin yerleştiği, kendini yönetme ve temsili haklar konusunda İngiltere'nin diğer sömürgelerine nispeten daha geniş haklara sahip ülkelerdir. 1925 yılına kadar İngiltere Dışişleri Bakanlığına bağlı Dominyonlar için 1925'te ayrı Dominyonlar Bakanlığı kurulmuştur. İngiliz Sömürge sistemlerinin genel bir değerlendirilmesi için bkz. Sibel Akgün, "İngiltere'nin Sömürge Yönetim Sistemi'nin Kıbrıs'ta Uygulanma Biçimi: Kavanin Meclisi", *Amme İdaresi Dergisi*, C. 45, S. 4, Aralık 2012, s. 74-80.

ifade edilmiştir. Bununla birlikte yine de İngiltere'nin Türkiye aleyhinde bir tutum benimsemesinin de beklenmediği bildirilmiştir.⁵⁴

Sovyet basınında çıkan iddialara cevap veren Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye verilmediğini iade edildiğini ve bölgede yaşayan Ermeni olmadığını belirtmiştir. Ayrıca Sovyet iddialarını saçma bulan dünya basınında da teşekkür etmiştir.⁵⁵ Saraçoğlu'nun bu demecinden kısa bir süre sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka bazı temaslarda bulunmak için İngiltere'ye gitmiştir.⁵⁶ Hasan Saka 11 Ocak 1946'da İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Cevat Açıkalın ile birlikte İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin tarafından kabul edilmiştir. Bevin bu görüşmede konuşulanları Ankara'daki İngiliz temsilciğine şöyle aktarmıştır: “*Bugün Türk Dışişleri Bakanı'nu kabul ettim, Bakan Saka'nın yanında Türk Büyükelçisi Açıkalın da bulunmaktaydı. Bay Saka, Sovyet iddiaları üzerine konuştu. Bu iddialar konusunda Sovyetler tarafından resmi bir istekte bulunulmadığını ancak bir gün bunun gerçekleşebileceğini belirtti. Dışişleri Bakanı Türk Hükümeti'nin herhangi bir taviz vermeyi düşünmediğini ve toprak vermek yerine tüm halkıyla birlikte kanının son damlasına kadar savaşmayı tercih edeceğini söyledi. O, Türk Hükümeti'nin sükunet içerisinde kalacağını ve Sovyetler Birliği'ne karşı provokatif bir girişimde bulunmayacağını ancak provokasyon girişiminin karşı taraftan gelebileceği düşüncesindeydi. Zaten Güneydoğu Anadolu'daki Kürtler arasında ayaklanma ve Ermenistan'ın askeri hazırlık yaptığına dair iddialar da bulunmaktaydı, ancak bu söylentilerin hiçbirisi Türk Hükümetini politikasında bir değişiklik yaptırmayacaktı. Sovyet toprak taleplerinin geçerliliğine gelince onlar her konuda çok saçma isteklerdir. Saka, Kars Antlaşması ile doğudaki sınır sorununun kesin bir şekilde çözüldüğünü ve hatta o dönem Stalin'in dahi görüşmelere katıldığını belirtti. Washington'daki Türk Büyükelçisi ile Mr. Acheson birkaç gün önce Sovyet iddiaları hakkında konuşmuş, ABD Büyükelçisi Ankara'daki görüşmelerine devam etmişti. ABD elçisi Hükümetinin anlaşmazlık konusuna hayati derecede önem verdiği ve Türkiye'nin tutumunu tamamen haklı bulduğunu belirtmekteydi. Bu tutum*

⁵⁴ TNA, FO, 371/59239, Dominion Office'den Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'ya, 1 Ocak 1946.

⁵⁵ *Akşam*, 7 Ocak 1946, No:9777; “Sovyet-Türk Sürtüşmesi”, *The Times*, S.50343, 7 Ocak 1946, s.5; “Türkiye Rusya'ya Cevap Verdi. Gürcü İddiaları Reddedildi”, *The Times*, S.50343, 7 Ocak 1946, s.4.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1946.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

devam edecekti ve Türk hükümeti bir sinir savaşı için hazırды. Fakat Türk hükümetini rahatsız eden durum, Sovyetler Birliği'nin resmi bir talepte bulunması üzerine uyumsuzluğa çözüm getirilemeyeceği ve sonuçta savaşın ortaya çıkmasıydı. İnsanların sükûnetli olması durumunda anlaşmazlığın savaşa dönüşmeyeceğine inandığımı söyledim. Majesteleri Hükümetinin Türk Hükümeti müttefikliğine önem gösterdiğini bunu Stalin'e de açıkladığımı ve Türkiye ile Rusya arasında bir savaş çıkması ihtimali olmadığı fikrimi yeniledim. Stalin Türkiye hakkında herhangi bir iddiada bulunmamıştı ancak geçen Haziran'da Molotov'un, Moskova'daki Türk Büyükelçisine sunduğu şeylerle aynı görüşte olduğuna dair bilgi topladım. Etnik ve tarihi nedenlerle Türk topraklarında hak iddia ediliyor olsa da Türkiye Cumhurbaşkanı bir hafta önce iki basın toplantısı düzenleyip bahse konu toprakların Türk olduğunu ve kendi istekleri ile Türkiye'ye katıldıklarını söylüyordu. Türk Dışişleri Bakanı bana Kars Antlaşması'nın imzalanması sırasında Türk ve Rus delegasyonları arasında yaşanan tartışmalara dair kayıtları incelemem için izin vereceğini söyledi. Bakana Stalin'in anlaşmazlığın çözümü noktasında Türkiye ve müttefiklerle doğrudan müzakere edebileceğini söyledim. Örneğin Stalin'in toprak anlaşmazlığı sorununu gündeme getirip Möntro Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden düzenlenmesini isteyebileceğini belirttim. Bu durumda bazı sorunların aynı anda ele alınması gerekebilirdi. Moskova'da Romanya ve Bulgaristan politikasının işleyişini gördüğümü ve oldubittilerle bazı meselelerin halledildiğini ifade ettim. Ancak Molotov bana Sovyet Hükümeti'nin Türkiye'ye karşı böyle bir politika izleyemeyeceğini söyledi. Bu ifadelerime bakan şüphecilikle yaklaştı.

Saka, nihayetinde Türk Hükümetinin geçen yıl bize sunmuş olduğu ve İngiltere'den almak istediği silahlara duyulan gereksinime değindi. Ben de ilgili birimlerle konuyu görüşeceğime söz verdim.”⁵⁷

Türk basınında Sovyet Rusya yetkililerine karşı gösterilen tepkiden rahatsız olan Sovyet Büyükelçisi Vinogradov, konu hakkında İngiltere Büyükelçisi Peterson'a şikâyetlerini ifade etmiştir. Vinogradov, Sovyet devlet adamlarına yönelik yazıları toplamış, İngiltere'de de çıkan bazı haberlerden rahatsızlık duyduklarını Peterson'a söylemiştir. Vinogradov bu konuda

⁵⁷ TNA, FO, 371/59239, Bevin'den Peterson'a, 11 Ocak 1946. Bevin'in bu telgrafı gizli ibaresiyle 18 Ocak 1946'da Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'ya da gönderilmiştir.

yapılan saldırıların durdurulması için İngiltere'nin acil adımlar atmasını istemiştir. Peterson da aynı adımların Sovyet basını tarafından da atılması gerektiğini belirtmişse de Vinogradov, Sovyet basınında çıkan haberlerde Türk hükümet yetkililerine saldırılmadığını söylemiştir. Bununla birlikte Peterson, Sovyet hükümetinin iyi niyet göstermesi halinde ilişkilerin düzelmesine önemli katkı sağlayacağı üzerinde durmuştur. Peterson'un söylemlerine rağmen Vinogradov, Sovyet devlet adamlarına yönelik Türk basınında yapılan saldırıların bitmedikçe Türk-Rus ilişkilerinin düzelmeyeceği iddiasını yinelemiştir. Peterson, Vinogradov'un tavrından Rusların özellikle Boğazlar konusunda tatmin olmak istediğini ama bunun için savaşa girmeye hiç niyetlerinin olmadığını izlenimini edinmişti.⁵⁸

İngiliz yetkililer bir taraftan Türkiye ile Sovyet Rusya arasında yaşanan siyasi gelişmelerle ilgilenirken diğer taraftan Sovyet iddialarını incelemek için kendi arşivlerine dayalı raporlar hazırlamaya başlamışlardı. Hazırlanan bu raporlar Türkiye, Rusya, ABD ve Dominyonlara gönderilerek İngiliz dış temsilciliklerinin konu hakkında bilgi sahibi olmaları amaçlanmıştır. Arşiv kayıtları ile birlikte 1921 yılı gazeteleri de incelenerek hazırlanan raporların sonucunda 1921 Kars Antlaşması ile Türklerin Kars ve Ardahan'daki mülkiyetlerinin doğrulandığı ve Sovyet iddialarının tarihi bir temele dayanmadığı ayrıca Antlaşma maddelerinde özellikle Ermenilere bir hak verilmesinden kaçınıldığı belirtilmiştir. Bu yıllarda Moskova ve Ankara'nın birbirlerine karşı güvensizlik duyacak bir nedenlerinin olmadığı da rapora eklenmiştir.⁵⁹

İngiliz belgelerinde Türkiye'nin bu dönemde Sovyetlere karşı politika üretmekten ziyade Sovyet Rusya tarafından yapılacak olan hamlelere karşılık

⁵⁸ TNA, FO, 371/59239, Ankara'dan Dışişleri Bakanlığına (FO), 14 Ocak 1946. Bu yazının bir örneği de İngiltere'nin Moskova Büyükelçiliğine gönderilmiştir.

⁵⁹ TNA, FO, 371/59239, M. Dermott tarafından hazırlanan 31 Ocak 1946 tarihli rapor. Türk-Sovyet ilişkilerinin geçmişine yönelik İngiltere Dışişleri Bakanlığı Politika Departmanından William Hayter tarafından hazırlanmış başka bir raporda da Türklerin Kars Antlaşması müzakerelerine Stalin'in de iştirak ettiği iddiasının bulunduğunu, ancak henüz bu anlamda bir veriye ulaşılamadığı, Stalin'in bu dönemlerde Milliyetler Halk Komiserliği olan "Zhizn Natsionalnosti" nin 6 numaralı fırcasında bulunduğu (Stalin şuanda bu komiserliğin başkanı) ifade etmiştir. Aynı raporda Van ve Bitlis bölgesindeki Ermeni nüfusun %5 ile %14 arasında olduğu, dolayısıyla ileri sürülen iddiaların Sovyet Rusya'nın, Çarlık Rusyası'nın devamına işaret ettiğini, bu durumun bir kılık değiştirme olarak algılanacağı görüşüne yer verilmiştir. Bu durum Rus emperyalizminin şekil değiştirmiş hali olarak görülmüş ve halkların kendi kaderini tayin etme isteklerine aykırı bir durum olarak yorumlanmıştır. TNA, FO, 371/59239, William Hayter'dan Ankara ve Moskova'ya, 11 Şubat 1946.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

İngilizlere dayanmayı tercih ettiği ifade edilmektedir. Böylesi bir kayıta yer alan bilgilere göre Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Sarper, 1946 Ocak ayının ikinci haftasında Türkiye'ye gelerek Başbakan Saraçoğlu ve Dışişleri Bakan Vekili Nurullah Esat Sümer'e bir rapor vermiştir. Sarper raporunda Moskova'ya döndüğünde oradaki yetkililerden bazı taleplerde bulunmak için yetkilendirilmek istediğini ifade etmişti. Saraçoğlu ise bu yetkilendirmenin durumu değiştirmeyeceğini, Türk-Rus ilişkilerinde bir iyileştirmeyi sağlayamayacağını söylemiştir. Saraçoğlu, Türkiye'nin İngiltere ile ittifak kurduğunu, bu ittifakın Türk politikasının mihenk taşı olduğunu dile getirmişti. İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği diplomatlarından Alex Helm şöyle demektedir: “*Sarper, Rusya'ya gitmeden önce beni görmeye gelmişti. Açıkça bana herhangi bir talimat almadan Rusya'ya geri döndüğünü söyledi. Anlaşılan Türkler, Rusların bir sonraki hamlesini bekleyeceklerdi. Sarper Rusya'da Molotov ile görüştüğü zaman sadece dinleyecek ve gelişmeleri rapor edecekti.*”⁶⁰ Bu rapordan kısa bir süre sonra Sovyet Rusya Büyükelçisinin Türk yetkililer ile görüşmek istediğine dair İngiliz Büyükelçiliği bir haber almıştır. Bu habere göre Vinogradov'un yeni öneriler geliştireceği görüşü ağırlık kazanmıştır. Vinogradov'un Boğazlar konusunda Amerikan görüşüne yakın bir söylemde bulunacağı ve Sovyetlerin resmen Türkiye'den toprak talep etmese de bu durumun görüşülerek bu iddiaların ilişkilerin gelişimine katkı sağlamayacağını belirtileceği düşüncesi hâkimdi.⁶¹ İngiliz Büyükelçiliğinin almış olduğu haber iki gün sonra gerçekleşmiştir. Türk Dışişleri Bakan Vekili N.Sümer ile Sovyet Büyükelçisi, elçilikte verilen bir resepsiyonda uzun bir görüşme gerçekleştirmişlerdi. Bu görüşme konusunda bilgi almaya çalışan İngiliz Büyükelçiliği mensupları Sümer'den Sovyet Rusya'nın herhangi bir toprak talebinde bulunmadığını öğrenmişlerdi. Bununla birlikte elçilik görevlileri, Türklerin artık zor durumda olduğunu ve İngiltere hükümetinden bir görüş beklentisi içerisinde olduğunu İngiltere'ye rapor etmişlerdi.⁶²

⁶⁰ TNA, FO 371/59240, (*Çok Gizli* ibaresi taşıyan belge) Helm'den (Ankara'dan), Dışişleri Bakanlığına (FO), 15 Ocak 1946.

⁶¹ TNA, FO 371/59240, Ankara'dan Dışişleri Bakanlığına (FO), 29 Ocak 1946.

⁶² TNA, FO 371/59240, (*Gizli* ibareli belge) Ankara'dan Dışişleri Bakanlığına (FO), 31 Ocak 1946. Türkiye, İngiltere'nin kendisine tarihsel anlamda da destek vermesi için 1921 tarihli Kars Antlaşması'nın müzakere belgelerini İngiltere Büyükelçiliğine sunmuştur. Konuyla ilgili incelemiş olduğumuz dosyada bu müzakerelere dair herhangi bir metin yer almasa da

4 Şubat 1946'da Türk Dışişleri Bakan Vekili N. Sümer ile Sovyet Büyükelçisi arasında yeni bir görüşme gerçekleşmiştir. Buna göre Sovyet Büyükelçisi durumu şöyle özetlemiştir: *A- Sovyetler, Türk-Sovyet ilişkilerine üçüncü bir tarafın müdahale etmesine herhangi bir neden görmemektedir. B- Türkiye'nin herhangi bir bölgesel imtiyazı düşünmediğini ifade etmek yanlıştır. Çünkü Türkiye kaybedeceğinden fazlasını kazanabilirdi. C- Sovyetler boğazları tartışmak için sınır sorunlarını geçici olarak terk etmeye hazırды.*⁶³ Bu görüşmeden sonra Moskova ve Ankara arasında yaşanan basın savaşında ateşkese varıldığı anlaşılmaktadır. Moskova radyosunun on gün boyunca Türkiye aleyhine yayın yapmadığı, Türk yetkililerinin de özellikle İstanbul basınına Türk-Rus ilişkilerine zarar verecek yayın yapmamları yönünde talimatta buldukları İngiliz kayıtlarına yansımıştır. Bu kayıtların birinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın basına müdahaleye itiraz ettiği,⁶⁴ ancak gelen baskılar üzerine yazılarında daha yumuşak bir üslupta yazı yazmayı kabul ettiği ve nihayetinde hükümetin masraflarını karşılayarak Yalçın'ı Yunanistan ve Batı Avrupa gezisine yolladığı belirtilmiştir.⁶⁵

Türkiye'nin Sovyet Rusya ile yaşadığı sorunlar İngiliz hükümetinin de gündem maddelerinden birisiydi. Mevcut durumu özetleyen ve İngiltere'nin nasıl bir politika takip edeceğine yönelik bir kayıt Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Orme Sargent tarafından kabineye gönderilmişti. Bu kayıta şunlar ifade edilmekteydi: *“Türkiye bağımsız bir ülke olarak yaşamını devam ettirme noktasında destek için İngiltere'ye bakıyor. Sovyet Rusya'nın doğrudan olmasa da bir meydan okuması var ve bu durum bir sınır savaşı şeklinde cereyan ediyor. Bu durum şüphesiz mevcut düzenin çökmesine ve bu düzen yerine Rus kuklalarının gelmesine neden olabilir. Şu ana kadar Türklerin sakin kalması ve Rusların niyetlerinin ne olduğunu öğrenmeleri konusunda tavsiyelerde bulunduk. Şimdi daha da ileri gitmeliyiz. Bu sorunun Birleşmiş Milletler'in problemi olduğu söylenebilir. Bu bir noktaya kadar*

İngiltere Büyükelçiliği müzakereler sırasında Ermenistan adına talep edilenler için “Rus emperyalizminin gizlenmiş hali” yorumunu yapmıştır. TNA, FO, 371/59240, Ankara'dan Dışişleri Bakanlığına (FO), 22 Şubat 1946.

⁶³ TNA, FO 371/59240, Gizli ibaresiyle Ankara'dan William Hayter'e, 8 Şubat 1946.

⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın *Tanin* gazetesinde 1 Haziran 1945 (Sayı: 631) tarihinde İstanbul ve Boğazlar ismiyle bir yazı dizisine başlamıştı. Bu yazı dizisi için Yalçın “Dünün tarihi, bugünün dersidir” demektedir. Yalçın, yazı dizisini 118 yazıyla 1 Ekim 1945'te (Sayı: 750) tamamlamıştır. Bu yazı dizisindeki yazılardan birinde Yalçın dünyanın emniyete kavuşmamasının sebebinin Rusya olduğunu açıkça yazmıştır. *Tanin*, 6 Temmuz 1945, S.666.

⁶⁵ TNA, FO 371/59240, Ankara'dan Dışişleri Bakanlığına (FO), 14 Şubat 1946.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

doğrudur ve kesinlikle sorunun örgütün önüne getirilmesi konusunda lehte olmalıyız. Ancak bu durumla yüzleşilmesi ve BM'nin Rusya anlaşmazlığı konusunda pasif bir çözüm önerisi tavsiyesinde bulunması Rusya Güvenlik Konseyi tarafından veto edilebilir. BM tarafından yapılacak bir öneri bizim konumumuzu güçlendirecektir. Ancak yine de bu duruma girmeye hazır olup olmadığımıza ya da antlaşma yükümlülüklerimizin, menfaatlerimiz ve güvenliğimiz konusunda başka adımlar atıp atmayacağımıza karar vermemiz gerekir. Aslında bunun nedeni, Türkiye'nin toprak bütünlüğü bizim için önem taşır mı, Amerika ile ya da Amerikasız bizim çıkarımız var mıdır, bu soruların cevabı evet ise biz etkin bir şekilde Türkiye'yi desteklemeliyiz. Atabileceğimiz adımlarla Rusların bazı girişimlerde bulunmasını önleyebiliriz. Ayrıca biz yaptıklarımızdan Türkiye'yi haberdar edebiliriz. İkincisi önemlidir. Rusya'nın Türkiye'ye yönelteceği doğrudan bir saldırı olası değildir. Ancak bir moral zayıflatma süreci başlamış ve hiçbir şey Türkiye'nin arkasında olduğumuzu göstermekten daha iyi bir sonuç vermeyecektir. Tabi ki bu sürece Amerikalılar da dâhil edilse daha iyi olur. (çeşitli vesilelerle ABD Dışişleri Bakanı Byrnes'i etkilemede başarısız oldum). Durumu çok dikkatli bir şekilde inceledikten sonra, Sovyet iddialarının yersiz olduğunu ve Türkiye'nin İngiltere ile olan bağlantısını kesmek ve Türkiye'yi Rus yörüngesine girmeye zorlamanın amaçlandığını düşünüyorum. Bahse konu iddialar yalnızca çok sabit bir basın ve radyo kampanyası ile değil, aynı zamanda dolaylı olarak Bulgaristan, Kafkasya, Kuzey İran ve çeşitli Türk sınır boyunca dağılan 400 bin Sovyet askeriyle de desteklenmekteydi. Sonuç olarak Türkiye büyük bir orduyu ekonomisindeki güçlülere rağmen harekete geçirmenin gerekli olduğunu düşündü. Biz de seferberlik hareketliliğini kaldırmasını tavsiye edemedik. Türk sınırları doğal olarak daima gerginliğe maruz kalmış ancak buna rağmen hükümet ve halk Sovyet iddialarına karşı olma kararlılıklarını son derece sağlam bir şekilde ortaya koyuyorlardı. Politikamız hep bu birlikteliği teşvik etmek, Türkiye'ye her türlü yardımı tavsiye yoluyla vermek ve Sovyet hükümetini tahrik edebilecek her türlü provokasyondan kaçınmak şeklindeydi. 1939 yılında imza edilen İngiliz-Fransız-Türk antlaşmasındaki yükümlülüklerimizi inceliyorum. Türkiye'nin antlaşmadaki yükümlülüklerini yerine getirdiğini söylemek pek mümkün olmasa da Türkiye'nin Rusya tarafından bir saldırıya uğraması durumunda prensip olarak Türkiye'nin yardımına gitmek durumundayız. Antlaşmanın mevcut şekliyle karşılıklı

yükümlülükler içermediğini, bizim açımızdan tatmin edici olmadığını son 2-3 yıldır Türklere çeşitli vesilelerle açıkladık. Ancak şundaki durumda anlaşmayı feshetmek ya da revize etmek için iyi bir zaman değildir. Sonuçlar: Türklerin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü en üst düzeyde savunmak bizim için önemlidir. Rus iddialarına karşı Amerika'yı Türkiye'nin yanında olması için cesaretlendirmeliyiz. Türkiye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü savunmaya hazır olduğumuzu Ruslara açıkça belirtmeliyiz. Ruslara söylediklerimiz hakkında Türkleri bilgilendirmeliyiz.”⁶⁶

9 Mart 1946'da Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ile Sovyet Büyükelçisi arasında yeni bir görüşme gerçekleşmiş,⁶⁷ Alex Helm de bu görüşmeye dair detayları Feridun Cemal Erkin'den almıştır. Buna göre gecenin geç vaktinde gerçekleşen görüşmede, Başbakan Saraçoğlu Vinogradov'a Türk basınının Rusya'ya yönelik eleştirel yazıları bıraktığını ancak bu tutumun karşılıksız kaldığını söylemiştir. Vinogradov ise Sovyet basınının hiçbir zaman Türk devlet adamlarına saldırmadığını dile getirmiştir. Saraçoğlu'nun Rusya basınının toprak ve boğazlar hakkındaki iddialarını bırakıp bırakmadığı yönündeki sorusuna Vinogradov cevap vermemiştir. Vinogradov bu talepleri Molotov'un ileri sürdüğünü ve ancak onun çekebileceğini, kendisinin Moskova'ya sık sık rapor göndererek tüm amacının Türk-Rus dostluğunu yenilemek için çaba sarf etmek olduğunu belirtmiştir. Saraçoğlu gönderilen raporlardan haberdar olduğunu, herhalde hiç rapor gönderilirse Sovyet Rusya'nın Küçük Asya'nın dörtte üçünü isteyeceğini söylemiştir. Ardından ikili arasında şöyle bir diyalog yaşanmıştı: *Vinogradov, Sovyetlerin tüm dünyadaki Ermenilerin işe alınmasına değinerek birkaç yüz Ermeni'nin (Sayın Erkin bu sayının 1200-1400 civarında olduğunu belirtti.) İstanbul'da göçmenlik için kayıt yaptırdığını söyledi. Başbakan, Türk hükümetinin gidişleri kolaylaştıracağını duyurmasının ardından başvuruların geri çekildiğini ve bunun samimi bir Sovyet jesti olup olmadığını sordu. Sovyet Büyükelçi sessiz kaldı, Saraçoğlu Rusya'nın yurt dışından alabileceği Ermeni*

⁶⁶ TNA, FO 371/59240, [Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı] Orme Sargent'ten Bakanlar Kuruluna (Cabinet), 16 Şubat 1946.

⁶⁷ Sovyet Büyükelçisi ile Türk yetkililer arasında gerçekleşen görüşmeler genellikle planlı bir şekilde olmayıp, bir resepsiyon, bir açılış ya da benzeri karşılaşmalar sırasında gerçekleşiyordu. Sovyet Büyükelçiliği bu anlamda herhangi bir resmi bir görüşme talep etmiyordu. Bahse konu görüşmede Irak heyetine verilen bir davette gerçekleşmiştir. Bu görüşmenin kısa bir özeti için bkz. Suat İlhan, *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992, s.298-299.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

*nüfustan çok daha fazlasının Türkiye'de barınmakta olduğunu söyledi.*⁶⁸ Ermeni meselesinin ardından Vinogradov, Sovyetler Birliği'nin Boğazlara ilişkin istekleri konusunda açıklama yapmıştır. O, özellikle Rus güvenlik sisteminin Boğazlara bağlı olduğu üzerinde durmuş ve Boğazlar güvende olursa Rusya'nın da güvende olacağını söylemiştir. Bu nedenle elçiye göre Boğazların mevcut durumunda revize gerekliydi. Başbakan Saraçoğlu bu isteklerin Türkiye tarafından kesin olarak reddedildiğini ve hiçbir şekilde gündeme alınmayacağını belirtmiştir. Vinogradov, Türkiye ile ittifak yapmak istediği için Moskova'nın bu iddiaları dile getirdiğini ifade edince, Saraçoğlu buna öfkeyle cevap vermiş ve Sovyet Büyükelçisinin sınırını aştığını söylemiştir. Saraçoğlu böylesi bir ittifakın Türkiye tarafından değil de Ankara'da Sovyet Büyükelçisi tarafından dile getirilmesini sert bir dille eleştirmiştir. Sovyet Büyükelçisi, Saraçoğlu'nun saldırıları karşısında yenik düşmüştür. Saraçoğlu mevcut Sovyet hükümeti politikasının Çarlık dönemindeki politikadan hiç farkı olmadığını belirtmiştir. Vinogradov itiraz etmişse de bu söylemi yutmak durumunda kalmıştır. Saraçoğlu, Sovyetlerin sadece emperyalist değil aynı zamanda Nazist ve Faşist yönde de politikalar uyguladığı üzerinde durmuştur. O, özellikle Sovyetlerin, İran, Polonya, Finlandiya, Mançurya, Romanya ve Bulgaristan'da tehlikeli oyunlar oynadığına dikkati çekmiştir. Bu sırada Vinogradov, itiraz ederek İngiltere'nin emperyalist olduğunu söylemişse de Saraçoğlu İngiltere'nin Sovyetlere nazaran özgürlükçü ve adaletli yaklaşımı olduğunu, Sovyetlerin aksine Faşist ya da Nazist politikalar uygulamadığını ifade etmiştir. Nihayetinde Başbakan Saraçoğlu gerçekleri gizlemenin manasız olduğunu söylemiş ve görüşme bitmiştir.⁶⁹ Bu görüşmenin değerlendirmesi yapan Helm, aktarılan bilgilerin

⁶⁸ Sovyet basınında çıkan toprak taleplerini destekleyen Ermeni diasporası da Türkiye'ye karşı harekete geçmişti. Birleşik Amerika Ermeni Milli Konseyi San Fransisco Konferansı'na çağrıda bulunarak Sevr Antlaşması'nda Ermenistan'a verilmesi ön görülen ve Türkiye sınırları içinde bulunan toprakların Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne (ESSC) verilmesini ve diasporada dağılmış Ermenilerin anavatan ESSC'ye geri dönmelerini talep etti. Bu talebi Sovyetler Birliği Halk Komiserlerinin diasporadaki Ermenilerin göç etmelerine izin veren 21 Kasım 1945 tarihli kararı takip etti. Bu çağrılara İstanbul'da da rağbet edildiği iddiaları üzerine Türk yetkililer bu tarz başvurulara mümkün olan tüm kolaylığın yapılacağına yönelik resmi açıklama yaptılar. Ancak İstanbul Emniyet Müdürlüğüne pasaport için hiçbir Ermeni başvurusu olmadı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat N.Bali, "Ermenistan'ın 'Anavatana Geri Dönün' Çağrısının Diaspora Ermenilerine ve Türkiye'ye Etkisi", *Tarih ve Toplum*, Haziran 2001, S.210, s.13-19.

⁶⁹ TNA, FO 371/59240, Alex Helm'den (Ankara), William Hayter'e (FO), 18 Mart 1946.

doğru olduğunu düşündüğünü, Vinogradov'un bu görüşmeyi Moskova'ya kısa bir şekilde rapor edeceğini ancak onun açısından başarılı bir görüşme olmadığından bu rapora bazı ifadeler eklemesinin muhtemel olduğunu Londra'ya bildirmiştir.⁷⁰

Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu ile Sovyet Büyükelçisi arasında gerçekleşen 9 Mart 1946 tarihli görüşmenin aynı gününde ABD Dışişleri Bakanı James F. Byrnes'in Türkiye'ye dair bir beyanatı basında yer aldı. Byrnes, Rusya'nın resmi bir talep ile Türkiye'den bir şey istemediğine dikkat çekmiştir.⁷¹ Aynı tarihlerde ABD Büyükelçisiyken hayatını kaybeden Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri zırhlısının getireceği haberi Türk basınında yer aldı. Basında diplomat naaşlarının savaş gemileriyle vatanlarına iadesinin eski bir diplomatik nezaket olduğu ancak genellikle bu iş için nispeten küçük kruvazörlerin tayin edildiği Missouri'nin ise 45 bin tonluk bir zırhlı olduğunun altı çiziliyordu. Bu durum basın tarafından ABD'nin Sovyetlere karşı üstü kapalı mesaj verdiği şeklinde yorumlanıyordu.⁷²

The Times gazetesi 20 Temmuz 1946'da Boğazlar ile ilgili bir haber yayınladı. Bu habere göre; Montreux Sözleşmesi'nin tadilini istemek için 3 haftalık bir müddet kalmıştı. Bu antlaşmayı imzalayan devletlerden herhangi biri değiştirilmesini istediği takdirde 9 Ağustos'a kadar haber vermek mecburiyetindeydi ve alakalı devletlerden hiçbiri bugüne kadar resmi bir talepte bulunmamıştı. ABD, Montreux'u imzalayan devletlerden olmamasına rağmen sekiz ay önce Türkiye'ye bir nota göndermişti. ABD hükümeti Boğazlarda Japonya'nın yerini almak istiyordu. Türk hükümeti ABD'nin teklifini hoş karşılamakla beraber İngiliz ve Rus görüşünü alarak vakit kazanmak eğimindeydi. İngiltere, ABD'den sonra Türkiye'ye bir memorandum verdi. Ancak durumun bir aciliyet taşımadığını da bildirdi. Antlaşmanın tadilini istemek için geriye kalan üç haftalık zamanda ne olacağını kestirmek oldukça güçtü.⁷³ Gazetenin bu haberinden sonra anlaşmanın mevcut haliyle devam edeceği düşünülmekteyken Sovyet Rusya, 9 Ağustos'ta Türkiye'ye bir nota verdi. Bu notada Sovyet Rusya, 1- Boğazların bütün ülke tüccar gemilerine açık olması, 2- Karadeniz devletlerinin savaş

⁷⁰ TNA, FO 371/59240, Alex Helm'den (Ankara), William Hayter'e (FO), 22 Mart 1946.

⁷¹ Akşam, 9 Mart 1946, No: 9838.

⁷² Akşam, 7 Mart 1946, No: 9836; Münir Ertegün'ün naaşı 5 Nisan'da Türkiye'ye ulaşacaktı. Akşam, 5 Nisan 1946, No: 9865; Missouri ile ilgili olarak yerli ve yabancı basınında çıkan haberlerin bir derlemesi için bkz. Ayın Tarihi, Sayı: 149, 1-30 Nisan 1946, s.52-75.

⁷³ "Tenth Anniversary of Montreux", The Times, 20 Temmuz 1946, S.50508.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

gemilerine açık olması, 3- Karadeniz'de sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine özel müsaade verilmeksizin Boğazdan geçmemeleri, 4- Boğazların statüsünün Türkiye ve Karadeniz devletleri tarafından tespit edilmesi, 5- Boğazların müdafaasını Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin müştereken yürütmesini istemektedir.⁷⁴ Türkiye bir taraftan Sovyet Rusya'nın vermiş olduğu notaya cevap hazırlarken diğer taraftan ABD ve İngiltere notayı incelemeye başlamışlardı. Türk basınında yaygın kanaat tekliflerin büyük ihtimalle reddedileceği yönündeydi. Diğer taraftan Türk hükümeti resmi olarak dile getirmese de Sovyet Rusya'ya cevabî notayı hemen vermek yerine ABD ve İngiltere'nin tavrını beklemeyi tercih etmişti. Kısa süre içerisinde önce ABD'nin ardından da İngiltere'nin notalarını (Sovyet Rusya'nın taleplerinin kabul edilemeyeceğini içeren) Sovyet Rusya'ya ilettiklerine dair haberler çıktı.⁷⁵ Nihayetinde Türkiye de cevabî notasını ABD ve İngiltere'nin hemen ardından Sovyet Rusya'ya ilettiler.⁷⁶ Türkiye notasında Rusların iddia ettiği gibi Boğazlardan Mihver devletlerine ait gemilerin geçtiği söylemini kabul etmiyordu. Sovyet Rusya 24 Eylül'de isteklerini yineleyen bir nota daha verdi. Türkiye bu notanın bir suretini İngiltere, ABD ve Montreux Sözleşmesini imzalayan devletlere göndermiş⁷⁷ ve 18 Ekim'de cevabî notayla Sovyet taleplerini yeniden reddetmiştir.⁷⁸ Diğer taraftan Akdeniz'de sıcak gelişmeler yaşanmaktaydı. ABD filosu Napoli'den hareketle Malta, Cezayir ve Kazablanka'ya uğrayacağını, İngiliz filosu da Yunan sularında altı haftalık manevra yapacağını duyurmuştu.⁷⁹ Yine Washington gazetesine dayandırılan bir haberde büyük bir Amerikan uçak gemisinin İzmir Limanı'nı ziyaret edeceğine yer verilmiştir.⁸⁰ Akdeniz'de yaşanan bu gelişmelerin Rusya'yı

⁷⁴ "Russian Note On Straits", *The Times*, 12 Ağustos 1946, S.50528; *Akşam*, 12 Ağustos, No: 9994; *Akşam*, 13 Ağustos, No: 9995.

⁷⁵ "America And The Straits", *The Times*, 20 Ağustos 1946, S.50535; "British Note Delivered Yesterday", *The Times*, 22 Ağustos 1946, S.50536; *Akşam*, 20 Ağustos 1946, No: 10002; *Akşam*, 20 Ağustos 1946, No: 10002.

⁷⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.01.60.368.8; *Akşam*, 24 Ağustos 1946, No: 10006; "Turkish Reply To Soviet Note", *The Times*, 26 Ağustos 1946, S. 50539. Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya gönderdiği cevabî notanın tam metni için bkz. *Akşam*, 29 Eylül 1946, No: 10040.

⁷⁷ BCA, 030.01.60.368.8.

⁷⁸ Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol.3/11, Spring 2001, s.270.

⁷⁹ *Akşam*, 1 Eylül 1946, No: 10012; *Akşam*, 3 Eylül 1946, No: 10014.

⁸⁰ *Akşam*, 3 Ekim 1946, No: 10044.

rahatsız ettiği, Sovyet basınının bu filo hareketlerini siyasi bir tazyik unsuru olarak gördüğü anlaşılmaktadır.⁸¹

Sovyet Rusya 1948'de dahi Boğazlar konusunda siyaset olarak Ağustos ve Eylül 1946 tarihli notlarıyla aynı görüşte/noktada olduğunu Ankara Büyükelçiliğine atadığı A. Lavrişev'e verdiği "Türkiye'deki Büyükelçilere Talimatlar" da yenilemiştir. Bahse konu notalar giderek önemini kaybetmiş ve nihayetinde resmi olarak 30 Mayıs 1953 tarihli Sovyet notasında Sovyet Dışişleri Bakanı Vyaçeslav Molotov Sovyet iddialarının geri çekildiğini deklare etmiştir.⁸² Sovyet Rusya 30 Mayıs 1953 tarihli notasında açık bir biçimde Türkiye'den hiçbir toprak isteği bulunmadığını belirtmiştir.⁸³

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin dış politikasındaki hedefi, savaşa katılmadan, savaştan en az zararla çıkmaya ve en önemlisi de Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik olmuştur. Her ne kadar Türkiye'nin izlemiş olduğu politika savaş dışı kalma şeklinde cereyan etmiş olsa da bu durum savaştan tarafları mutlu etmemiştir. Dönem dönem Türkiye savaş öncesi imzalamış olduğu ittifak anlaşmaları dolayısıyla savaşa girmeye zorlanmıştır. Ancak Türkiye her seferinde ittifak anlaşmalarındaki şartların oluşmadığı ya da bu anlaşmalarda kendisine taahhüt edilenlerin yerine getirilmediğini belirterek savaş dışı kalma politikasını sürdürmüştür. Bununla birlikte savaş dışı kalma durumunun Türkiye'yi her anlamda olumlu etkilediğini söylemek mümkün değildir. Türkiye'nin bu tutumu savaştan taraflarca zaman zaman eleştirilmiş hatta Türkiye'nin yalnızlaşmasına önemli bir etki etmiştir. Bu yalnız kalma durumu Türkiye üzerinde bir takım emelleri olan Sovyet Rusya'yı daha da cüretkâr yapmıştır. Sovyetler müttefikleri (ABD ve İngiltere) nezdinde Boğazların statüsünde değişiklik yapılması gerektiğine dair propaganda yürütürken, müttefikler de başlangıçta Sovyet Rusya'ya hak verir bir eğilim içerisinde olmuşlardır.

Sovyet Rusya Boğazlarda tadilat yapılması hususunda resmen Türkiye'ye nota vermiş olmakla beraber, Kars-Ardahan sınırında yapılması istenilen sınır değişikliklerine dair resmi bir girişimde bulunmamıştır. Bu sınır

⁸¹ *Akşam*, 9 Ekim 1946, No:10050.

⁸² Hasanlı, a.g.e., s.341.

⁸³ 30 Mayıs 1953 tarihli nota hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erer Tellal, *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000, s.66-70.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

tadilatları konusu daha çok Sovyet Rus hükümetine yakın basın ve yayın organlarında yer almıştır. Her ne kadar Türk tarih yazımında bu durumun sadece Boğazlar konusunda bir baskı unsuru olarak kullanıldığı ifade edilse de bu durumun tam olarak böyle olduğunu söylemek mümkün değildir. Öyle ki Sovyet Rusya kendi topraklarında yaşayan Ermeni ve Gürcü unsurlara bir takım alanlar açma girişimini de Boğazlardaki revizyon isteğiyle paralel yürütmüştür. Ancak daha sonra Boğazlar konusunun daha önemli görülmesi nedeniyle Kars-Ardahan üzerindeki istekleri geri planda kalmış ve resmi politikaya araç edilmemiştir.

Sovyetler ile yaşanan gelişmeler ışığında Türk basınına da ayrı bir parantez açmak gerekir. Türk basını birkaç isim hariç olmak üzere genellikle Sovyet Rusya'ya karşı saldırgan bir tutum benimsemek yerine sürekli olarak yabancı basından alınan haberleri paylaşma yoluna gitmiştir. Bu anlamda mevcut haberlere Türk hükümetinin etki ettiği de İngiliz belgelerinden anlaşılmaktadır. Yine Rusya'ya karşı en sert dili kullanan Hüseyin Cahit Yalçın'ın da hükümet tarafından Türkiye'den uzaklaştırıldığı bu belgelere yansımıştır.

Sovyet Rusya'nın savaş sonu iyice güçlenmesi ve saldırgan bir tutum içerisine girerek komşu devletleri işgal etmesi ya da komşu idarelerin rejimlerine müdahalesi (kendisine yakın idarelerin göreve gelmesini sağlamaya yönelik hareketleri) müttefiklerini oldukça rahatsız etmişti. Bir anlamda savaş sonrası müttefikler bireysel olarak kendilerinden daha güçlü bir müttefik devleti istemez hale gelmiştir. Dolayısıyla Sovyet Rusya'nın Türkiye üzerindeki istekleri başta İngiltere ve ABD engeline çarpmıştır. İngiltere ve ABD, Sovyetlerin Türkiye üzerinde genişleme siyasetine net bir tavır takınmışlardır. Bu tavır karşısında Sovyet Rusya emellerinden vazgeçmek durumunda kalmıştır. Her ne kadar Sovyet Rusya emellerinden vazgeçse de bu durum Türkiye'nin dış politikasında Sovyet Rusya'nın potansiyel düşman olarak algılanmasına sebep olmuştur. Nihayetinde Sovyet Rusya'nın tavrı Türk dış politikasında keskin bir kırılmaya yol açmış, böylelikle Türkiye Batı eksenine kaydığı gibi kendini güvende hissedebilmek adına NATO'ya girmiştir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA-Ankara)

The National Archives (TNA-Londra)

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Tanin

The Times

Ulus

Vakit

Kitaplar

Akal, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat Terakki ve Bolşevizm*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2006.

Aralov, Semen, *Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005.

Armaoğlu, Fahir *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi*, Alkım Yayınevi, 12. Baskı, İstanbul, basım tarihi yok.

Armaoğlu, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, TTK, Ankara 1991

Artuç, İbrahim, *İkinci Dünya Savaşı I*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2003.

Aslan, Yavuz, *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, TTK, Ankara 1997.

Atabey, Figen, *1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

Atnur, İbrahim Ethem, *Osmanlı Yönetiminden Sovyet Yönetimine Kadar Nahçıvan (1918-1921)*, TTK, Ankara 2001.

Bowen, George, *From Peace to War: The Origins of World War II 1919-1941*, Longman Paul Limited, Auckland 1996.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

Dilek, Mehmet Sait, *1939 Yılı Türk-İngiliz Siyasi İlişkileri*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2013.

Erkin, Feridun Cemal *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara 1968.

Eubank, Keith, *The Origins of World War II*, 3rd Edition, Harlan Davidson, Illinois 2004.

Guruli, Vakhtang- Cikia, Levan, *Tao-Klarceti, Lazeti da Pereidani Sabçota Kavşiris Politikuri Khelmdzgvanelobis Gegmebşi, Dokumentebi da Masacebi (1944-1951)*, Tiflis 2012.

Gürün, Kamuran, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983

Gürün, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri 1920-1953*, TTK, Ankara 2010.

Hans-Adolf Jacobsen, *1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı*, (Çev. İbrahim Ulus), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989.

Hasanlı, Cemil, *Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953*, çev. Ali Asker, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2011.

Hofmann, Rudolf - Görnitz, Walter, *İkinci Dünya Savaşı'nın Kesin Sonuçlu Muharebelerinden Moskova ve Stalingrad Muharebeleri*, çev. İbrahim Ulus, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 1995.

İlhan, Suat *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1992.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz I*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.

Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, Ülke Kitapları, İstanbul, basım tarihi yok.

Koçak, Cemil, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Parker, R.A.C, *II. Dünya Savaşı*, (çev. Müfit Günay), Dost Kitabevi, Ankara 2009.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü III*, TTK, Ankara 1995

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.

Şamsutdinov, A.M, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kuruluş Savaşı*, Çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitap, İstanbul 1999.

Tellal, Erer *Uluslararası ve Bölgesel Gelişmeler Çerçevesinde SSCB-Türkiye İlişkileri 1953-1964*, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Türkiye'nin Dış Politikasında 50 Yıl, Montreux ve Savaş Öncesi Yılları: 1935-1939, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1973.

Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2010)*, Der Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2010.

Yerasimos, Stefanos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut Kitapları, İstanbul 2000.

Makaleler

Akgün, Sibel, “İngiltere'nin Sömürge Yönetim Sistemi'nin Kıbrıs'ta Uygulanma Biçimi: Kavanin Meclisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C. 45, S. 4, Aralık 2012, s. 74-80.

Aslan, Yavuz, “Millî Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri Üzerine”, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010*, Çev. ve Yay. İlyas Kamalov-İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.257-320.

Bali, Rıfat N., “Ermenistan'ın ‘Anavatana Geri Dönün’ Çağrısının Diaspora Ermenilerine ve Türkiye'ye Etkisi”, *Tarih ve Toplum*, Haziran 2001, S.210, s.13-19.

Burçak, Rıfki Salim, “İkinci Cihan Savaşı'nda Boğazlar Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.II, S.1, s.191-204.

Burçak, Rıfki Salim, “İngiliz-Fransız-Türk İttifakı (19 Ekim 1939)”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.4, S.1, 1949, s.347-374.

Çalık, Ramazan “Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.16, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 813-822.

Deutsch, Harold C., “Garip Bir Devre: 1939-1941 Arasında Nazi Sovyet Münasebetleri”, (Çev. Fahir H. Armaoğlu), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.9, S.2, 1954, s.345-365.

Dokuyan, Sabit, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl.9, S.18, Güz 2013, s.119-135.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den İstekleri ve İngiltere (1945-1946)

Erden, Ömer, “II. Dünya Savaşı Sonrası Sovyet Rusya'nın Boğazlarla İlgili Talepleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S.34, s.256-268.

Ertem, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol.3/11, Spring 2001, s.252-273.

Gökçen, Salim, “Ankara-Moskova İlişkilerinin Gelişimi 1925 Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, vol.2, s.117-140.

Kurat, Yuluğ Tekin, “1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkilerinin Siyasal Anatomisi”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 Sempozyumu*, TTK, Ankara 1999, s.139-145.

Şarika Gedikli Berber, “Lozan Antlaşması Perspektifinden Türk Boğazları Meselesine Bakış”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:14, No:2, s.617-628.

Umar, Ömer Osman “İkinci Dünya savaşında Türk-Sovyet İlişkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XX, S.59, Temmuz 2004, s.369-412.

Yüceer, Saime, “Atatürk Dönemi (1919-1938) Türk-Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010*, Çev. ve Yay. İlyas Kamalov-İrina Svistunova, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2011, s.61-106.

Tezler

Benhür, Çağatay, *Stalin Dönemi Türk-Rus İlişkileri (1924-1953)*, basılmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008.